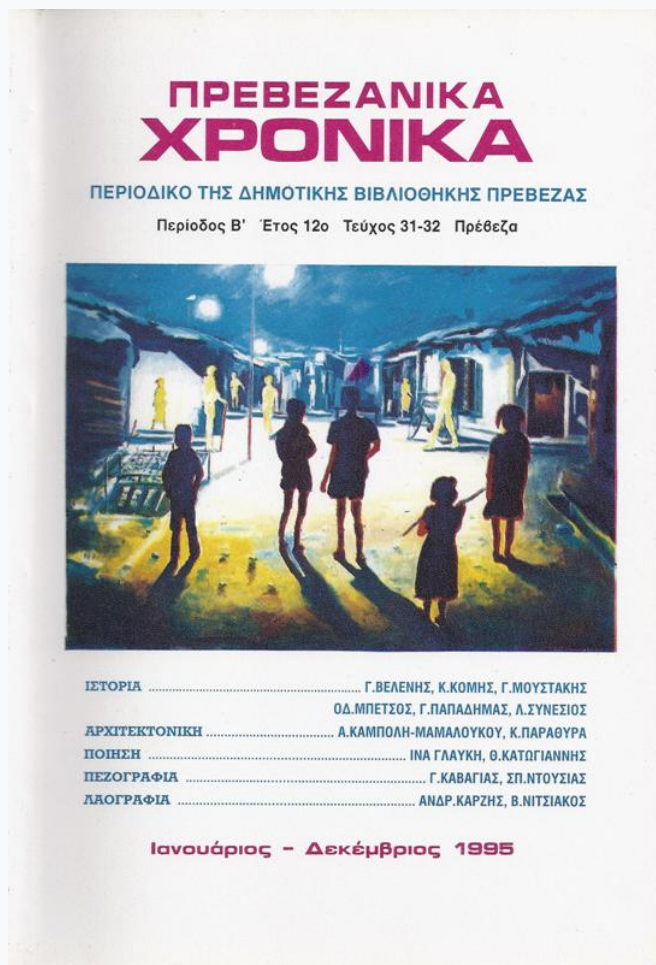


Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 31-32 (1995)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 31-32 (1995)



Ευρωπαϊκή ενοποίηση, λαϊκός πολιτισμός και τοπικές περιφερειακές ταυτότητες

Βασίλης Νιτσιάκος

Copyright © 2022, Βασίλης Νιτσιάκος



Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νιτσιάκος Β. (2022). Ευρωπαϊκή ενοποίηση, λαϊκός πολιτισμός και τοπικές περιφερειακές ταυτότητες. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (31-32), 117–126. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/29443>

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τμ. Ιστορίας - Αρχαιολογίας

Ευρωπαϊκή ενοποίηση, λαϊκός πολιτισμός και τοπικές περιφερειακές ταυτότητες^(*)

Μια πρώτη εννοιολογική προσέγγιση του τίτλου αυτής της διάλεξης μας υποχρεώνει σε μια κατ' αρχήν παρουσίαση των βασικών εννοιών που τον συνιστούν. Πρώτον "ευρωπαϊκή ενοποίηση", δεύτερον "λαϊκός πολιτισμός" και τρίτον "Ηπειρος/λαϊκός πολιτισμός της Ηπείρου". Οι τρεις αυτές έννοιες, που παραπέμπουν σε συγκεκριμένες πραγματικότητες, θα μπορούσαν να αναχθούν σε τρεις γεωπολιτικές κατηγορίες πάνω στις οποίες καλείται στην ουσία να οικοδομηθεί το κοινό σπίτι που λέγεται "Ευρωπαϊκή Κοινότητα". Οι τρεις αυτές κατηγορίες αποτελούν διαφορετικά αλλά συμπληρωματικά επίπεδα μιας εν τω γίνεσθαι νέ-

ας συλλογικής οντότητας, η οποία φιλοδοξεί να είναι τέτοια όχι μόνο από πολιτική και οικονομική άποψη. Τα τρία αυτά επίπεδα είναι το τοπικό/περιφερειακό, το εθνικό και το υπερεθνικό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το τοπικό είναι η Ήπειρος, το εθνικό η Ελλάδα και το υπερεθνικό η Ευρώπη. Η σύνδεσή τους από τη σκοπιά του πολιτισμού και ιδιαίτερα του λαϊκού πολιτισμού θέτει σωρεία θεωρητικών και μεθοδολογικών ερωτημάτων, οι απαντήσεις των οποίων απαιτούν διεξοδική ανάλυση, τέτοια που μάλλον δεν επιπρέπει η παρούσα περίπτωση.

Θα προσπαθήσουμε, ωστόσο να αναπτύξουμε στο πρώτο μέρος ένα λίγο-

(*) Το κείμενο αποτελεί εισήγηση του κ. Βασίλη Νιτσιάκου στη συνάντηση των 12 Δήμων-Εταίρων που έγινε στην Πρέβεζα (1994).

πολύ αναλυτικό προβληματισμό γύρω από το γενικό ζήτημα “λαϊκός πολιτισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση” θίγοντας όλες τις πλευρές του και βεβαίως συνδέοντάς το με το πρόβλημα των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Σ’ αυτό το πλαίσιο της προβληματικής θα εντάξουμε στη συνέχεια την Ήπειρο ως περιφέρεια με έντονο το τοπικό πολιτισμικό χρώμα τεκμηριώνοντας ακριβώς όχι μόνο το μέγεθος και την αξία αυτής της ιδιαιτερότητας αλλά και την εσωτερική της πολυμορφία που είναι από μόνη της ένας ανεξάντλητος πλούτος. Η γενικώς παραδεκτή θέση ότι η Ευρώπη για να διασώσει τον πολιτισμό της θα πρέπει να διαφυλάξει και αξιοποιήσει τα περιφερειακά/τοπικά πολιτισμικά της συστήματα αποκτά στην περίπτωση της περιφέρειας της Ηπείρου ένα παραδειγματικό ειδικό βάρος, αφού η Ήπειρος κατά κοινή ομολογία για ποικίλους λόγους έχει διατηρήσει μέχρι σήμερα εκείνα τα βασικά ανθρωπογεωγραφικά και κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά που την καθιστούν όχι απλώς ένα θύλακα αντίστασης στις ισοπεδωτικές δυνάμεις που δρουν διεθνώς μετά τον τελευταίο πόλεμο αλλά και μια ζωντανή βρυσομάνα παραδόσεων ακόμα και σήμερα σε μια εποχή γενικευμένης πολιτιστικής ξηρασίας τουλάχιστον στον τομέα του παραδοσιακού πολιτισμού.

Η εισήγησή μας λοιπόν αποτελείται από δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο αναφέρεται γενικά στο ζήτημα “ευρωπαϊκή ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός” και το δεύτερο ειδικά στο λαϊκό πολιτισμό της Ηπείρου με έμφαση στην παρουσίαση της ιδιαιτερότητας και της πολυμορφίας του. Θα ακολουθήσουν κάποιες γενικές σκέψεις και προτάσεις, οι οποίες τίθενται προς συζήτηση.

Η επιζητούμενη οικονομική και πο-

λιτική ενοποίηση της Ευρώπης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μ’ έναν αποτελεσματικό τρόπο και να έχει προοπτικές επιβίωσης παρά μόνο στη βάση μιας γενικότερης πολιτιστικής όσμωσης, η οποία προϋποθέτει και παρεμβάσεις σε επίπεδο συλλογικών συνειδήσεων όσον αφορά την ίδια την ιστορία και την ταυτότητα των λαών που καλούνται να συνυπάρξουν σ’ ένα “κοινό σπίτι”.

Η ενιαία Ευρώπη για να είναι “λειτουργική” ως αγορά, όχι μόνο με την οικονομική αλλά και την πολιτική έννοια του όρου, προϋποθέτει τη διαμόρφωση και τη διασφάλιση μηχανισμών αναπαραγωγής ενός ενιαίου πλέγματος αξιών, ιδεών, νοοτροπιών γενικότερα, οι οποίες δεν θα διευκολύνουν απλώς τη λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών δομών του υπερεθνικού αυτού οργανισμού, αλλά θα αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα συγκρότησης μιας ενιαίας συνείδησης και συμπεριφοράς, πράγματα απαραίτητα για την εδραίωση και αναπαραγωγή μιας οντότητας της οποίας η ενότητα είναι ζητούμενο και όχι δεδομένο, τόσο από συγχρονική όσο και από ιστορική άποψη.

Ουσιαστικά, πρόκειται για ανάγκη δημιουργίας ή επινόησης ενός ευρωπαϊκού πολιτισμού, στο βαθμό που αυτός δεν υφίσταται, ως μια ομοιογενής πραγματικότητα, όχι μόνο για τη νομιμοποίηση της πολιτικο-οικονομικής ενοποίησης αλλά κυρίως για την απρόσκοπτη υλοποίησή της.

Αυτό ακριβώς το ζήτημα του ενιαίου ευρωπαϊκού πολιτισμού, μιας ενιαίας σε τελική ανάλυση πολιτισμικής ταυτότητας, θέτει στα κράτη-μέλη το ερώτημα ποια θέση και ποιο ρόλο πρόκειται να πάρει ο δικός τους επιμέρους “εθνικός” πολιτισμός στη συγκρότηση της νέας αυτής

πραγματικότητας. Έτσι γίνεται ουσιαστικά λόγος για μια πολιτιστική στρατηγική που δεν θα επιτρέψει τον παραγκωνισμό ή την πλήρη αφομοίωση επιμέρους συστατικών στοιχείων που προέρχονται από τις πολιτιστικές κληρονομίες των συμβαλλομένων κρατών και λαών.

Ωστόσο, το θέμα του “εθνικού” πολιτισμού εγείρει από μόνο του μεγάλα προβλήματα τόσο ως προς τα εσωτερικά δομικά και ιδεολογικά του χαρακτηριστικά όσο και ως προς τις εξωτερικές του σχέσεις με άλλους πολιτισμούς· κι όλα αυτά, βέβαια, όσο συγχρονιστικά και να τα προσεγγίσει κανείς, θέτουν ζητήματα ιστορίας.

Μερικά θεμελιώδη ερωτήματα που προβάλλουν και στην πρώτη επαφή με το συγκεκριμένο θέμα είναι: α) Τι είναι και πώς συγκροτείται ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας, β) ποια είναι η σχέση του “επίσημου” με το “λαϊκό” πολιτισμό, γ) τι σημαίνει συνέχεια στο χρόνο και ενότητα στο χώρο, δ) είναι η πολυμορφία εμπόδιο για τη συγκρότηση ενιαίου πολιτισμού και ε) ποια είναι η συμβολή των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων στη διαμόρφωσή του; Είναι όλα ερωτήματα που απαιτούν απαντήσεις, προκειμένου να προσδιορίσουν τα συστατικά χαρακτηριστικά ενός “εθνικού” πολιτισμού.

Με δύο λόγια το ερώτημα που τίθεται είναι τι είναι επιτέλους αυτοί οι επιμέρους “εθνικοί” πολιτισμοί που καλούνται να ενοποιηθούν. Πρόκειται για ενοποίηση ομοιόμορφων και συγγενών μεταξύ τους πολιτισμικών συνόλων ή για πολύμορφες και διαφορετικές, ιστορικά προσδιορισμένες, πολιτισμικές οντότητες, που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους

και διάφορους ως προς την ιστορική τους συγκρότηση σχηματισμούς, που είναι τα έθνη-κράτη;

Και για να δούμε τα πράγματα πιο αναλυτικά. Τι είναι “εθνικός” πολιτισμός; Μια ταυτολογική απάντηση είναι ότι “εθνικός” πολιτισμός είναι ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας. Πριν όμως εξετάσουμε τι είναι αυτή η εθνική οντότητα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε όταν λέμε “πολιτισμός”. Ο όρος “πολιτισμός” νοείται συνήθως ως ένα εποικοδόμημα που αντανακλά τις κοινωνικές και οικονομικές δομές και πολύ συχνά περιορίζεται στα μεγάλα επιτεύγματα μιας κοινωνίας, στα αποτελέσματα δηλαδή και όχι στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες παραγωγής, βίωσης και αναπαραγωγής φαινομένων που συνδέονται με τη βιώσιμη συλλογική εμπειρία των υποκειμένων και συνεπώς δεν έχουν να κάνουν μόνο με τα “πολιτιστικά αγαθά”, αλλά με ένα συνολικό πλέγμα νοοτροπιών, αξιών, συμπεριφορών και πρακτικών που αφορούν και τη λειτουργία των ιδεών των υποδομών ενός κοινωνικού σχηματισμού για παράδειγμα η οικονομική λογική, η οικονομική συμπεριφορά, δεν είναι κάτι που εντάσσεται στη σφαίρα της οικονομίας, μόνο αλλά αφορά τον ίδιο τον πολιτισμό μιας κοινωνίας. Υπ’ αυτή την έννοια η ίδια η οικονομία μπορεί να χαρακτηριστεί στοιχείο πολιτισμού.¹

Αν λοιπόν εγκαταλείψουμε την εργαλειακή και επιφανειακή αντίληψη που θεωρεί τον πολιτισμό ως ένα ξεχωριστό κομμάτι που κολλάει πάνω στις υποδομές, όπως και την αντίληψη που θέλει τον πολιτισμό ως το σύνολο των επιτευγ-

1. Βλ. Βασιλῆς Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Αθήνα: Οδυσσεάς, 1991

μάτων του ανθρώπινου νου με την έννοια των ανωτέρων και θαυμαστών κατακτήσεων, και υιοθετήσουμε την άποψη ότι ο πολιτισμός όχι απλώς τελεί σε μια οργανική διαλεκτική σχέση με τις υποδομές αλλά και τις εμπεριέχει, αν τον δούμε ως ολικό φαινόμενο, τότε μαζί με την κατάρνηση των αξιολογικών προσεγγίσεων και την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού της εξελικτικής θεωρίας που κατατάσσει κάθε διαφορετικό από τα δυτικά πρότυπα πολιτισμό στις κατώτερες κλίμακες της πολιτιστικής εξέλιξης, εγείρονται πολύ σοβαρά ερωτήματα για τις πραγματικές διαστάσεις της πολιτισμικής σύγκλισης για την οποία μιλάμε. Αν η όποια διάφορα εκληφθεί ως απόκλιση, τι θα σημαίνει αυτό για τις περιφερειακές, λιγότερο ανεπτυγμένες (και λιγότερο πολιτισμένες;) χώρες. Και για να 'ρθουμε στα δικά μας, τι θα σημαίνει αυτό για την Ελλάδα και τον ελληνικό πολιτισμό;

Είναι ένα ερώτημα που μας φέρνει στο πρώτο συνθετικό του όρου με τον οποίο ξεκινήσαμε: "εθνικός πολιτισμός". Ο ελληνικός πολιτισμός, ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους, παραπέμπει σε πολλά διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα ανάλογα με τον τρόπο και το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται.² Μια συχνή και πολύ προσφιλή στην κυρίαρχη ιδεολογία χρήση παραπέμπει στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό: αυτό εννοούμε π.χ. όταν λέμε ότι ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός θεμελιώθηκε πάνω στις βάσεις του ελληνικού πολιτισμού. Μια άλλη χρήση έχει διαχρονική διάσταση και ως

εκ τούτου είναι συνήθως γενική και αόριστη, δηλαδή ανιστορική ή ψευδοϊστορική. Είναι εκείνη που στηρίζεται στην ιδέα της αδιάλλειπης συνέχειας στο χρόνο, μια ιδέα καθαρά υπερβατική. Μια τρίτη συνδέεται με προβληματισμούς γύρω από την νεοελληνική ταυτότητα που ταλανίζουν διανοούμενους και δη τον τελευταίο αιώνα και πριν απ' αυτόν. Είναι η χρήση που παραπέμπει σε σύγχρονες ανάγκες αυτογνωσίας και αυτοπροσδιορισμού σ' έναν κόσμο που οι ταξινομικές διαδικασίες αποκτούν νέες διαστάσεις είτε σε πεδία αντιπαραθέσεων ή στα πλαίσια ενοποιήσεων.

Στους κόλπους της τελευταίας αυτής χρήσης έχει αναπτυχθεί και ο ανάλογος προβληματισμός γύρω από το λαϊκό πολιτισμό και τη σχέση του με τον επίσημο, για τη μικρή και τη μεγάλη παράδοση, όπως ονομάστηκαν από κάποιους λαογράφους και φιλολόγους.³

Είναι γνωστή η αντιμετώπιση των λαϊκών παραδόσεων, κυρίως στα πλαίσια του Ρομαντισμού του 19ου αιώνα. Καθώς αναπτύσσεται η εθνική ιδεολογία στην οποία στηρίζεται και η προσπάθεια ολοκλήρωσης του νεοελληνικού έθνους-κράτους, ο λαϊκός πολιτισμός καλείται να παίξει ένα σημαντικό ρόλο κυρίως στην κατεύθυνση της τεκμηρίωσης της συνέχειας στο χρόνο και της ενδυνάμωσης της ιδέας της ενότητας στο χώρο.

Ως προς αυτή τη στοχοθεσία στάθηκε αρκετά χρήσιμη η "ιστορικογεωγραφική" σχολή, με βάση τις αρχές της οποίας τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού

2. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχ. Μωραΐτη), 1978, Michael Herzfeld, *Once More*, New York: Pella, 1986.

3. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*

χρησιμοποιούνται επιλεκτικά σ' ένα οιο-
νεί ιστορικό και συγκριτικό πλαίσιο για
την απόδειξη της αρχικής υπόθεσης. Σ'
αυτό το πλαίσιο ο λαϊκός πολιτισμός έχει
αξία στο βαθμό που βοηθούσε στην ανά-
πτυξη μιας επιχειρηματολογίας μέγιστης
εθνικής σημασίας για την εποχή.

Είναι γνωστά πράγματα αυτά, δεν θα
επιμείνουμε άλλο. Να δούμε μόνο τις
συνέπειές τους όσον αφορά στη μελέτη
και την αντιμετώπιση του λαϊκού πολιπι-
σμού στη συνέχεια. Όπως είναι ευνόπο
η στράτευση της μελέτης στο όνομα της
αδιάσπαστης συνέχειας και ενότητας του
έθνους δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας
πραγματικής ιστορικής προσέγγισης
του λαϊκού πολιτισμού, με αποτέλεσμα ο
ίδιος ο φορέας του, ο λαός, να φαντάζει
ως υπερβατική οντότητα ("ψυχή", "πνεύ-
μα" του λαού κτλ.), γεγονός που κάθε
άλλο παρά διευκολύνει τη διερεύνηση
των ιστορικών όρων συγκρότησης και ε-
ξέλιξής του μέσα στο χρόνο.⁴ Από την
άλλη μεριά η οιονει συγκριτική μέθοδος
με την εμμονή στην ιδέα της ενότητας
και ομοιογένειας καταδικάζει την ετερό-
τητα και την πολυμορφία, αφού η σύ-
γκριση αποσκοπεί απλά και μόνο στην
απόδειξη της ομοιότητας ή καλύτερα της
ταυτότητας.⁵ Έτσι δεν παρουσιάζεται α-
πλά αλλά και προωθείται μια μονοδιά-
σταση και μονολιθική εικόνα του λαϊκού
πολιτισμού στα προκρούστεια μέτρα των
εθνικών πολιτικών επιδιώξεων.

Αυτή η πραγματικότητα συνεχίστηκε
μέχρι και τα χρόνια μας και τη φρεσκά-
ραμε βεβαίως ως τον χρόνο που διανύ-
ουμε με αφορμή τα "εθνικά προβλήμα-

τα".

Και ενώ αυτά συνέβησαν στους κόλ-
πους του έθνους-κράτους, έρχεται ένας
υπερεθνικός οργανισμός, ο οποίος ζητά
την ενοποίηση σε υπερεθνικό επίπεδο,
αλλά τονίζει παράλληλα την αναγκαιότη-
τα της πολυμορφίας και της ετερότητας
όχι μόνο σε σχέση με τις διάφορες εθني-
κές παραδόσεις αλλά και όσον αφορά
τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και α-
νομοιογένειες. Αυτό δηλ. που τα ίδια τα
έθνη-κράτη σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, ά-
μεσα ή έμμεσα, καταδίκασαν ως επικίν-
δυνο, έρχεται τώρα να προστατεύσει μια
υπερεθνική οντότητα.

Είναι όντως διακηρυγμένη θέση της
Ε.Ο.Κ. ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός για
να επιζήσει πρέπει να στηριχτεί στην πο-
λυμορφία των επιμέρους πολιτισμών που
τον συγκροτούν· εξού και όλα τα προ-
γράμματα προστασίας και ανάδειξης πε-
ριφερειακών πολιτισμικών ιδιαιτεροτή-
των, ολιγότερο διαδεδομένων γλωσσών,
περιθωριακών εθνοτικών ομάδων κτλ.
Είναι πράγματι μια διακήρυξη, μια θέση,
που προκαλεί τουλάχιστον αμηχανία στα
κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν τη δια-
φορά ως κίνδυνο και ιδιαίτερα σ' εκείνα
που έχουν "ανοικτές πληγές" σ' αυτόν
τον τομέα, όπως η Ελλάδα, την οποία
αυτό που ενδιαφέρει λιγότερο αυτή τη
χρονική στιγμή είναι η ανάδειξη των ετε-
ροτήτων και η προστασία του διαφορετι-
κού.

Τι σημαίνει άραγε αυτό το ενδιαφέ-
ρον της Ε.Ο.Κ. για την πολυμορφία και
την ετερότητα; Κρύβεται άραγε πίσω από
την ορθή βεβαίως θέση για την προστα-

4. Βλ. Ντάτση Ευαγγελή, "Ο «λαός» της Λαογραφίας. Το Ιδεολογικό Περιεχόμενο", *Ο Πολί-
της*, 108 (1990).

5. Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987

σία των ιδιαιτεροτήτων κάτι άλλο ανομολόγητο;

Εκ πρώτης όψεως διακρίνει κανείς μια αντίφαση σ' όλη αυτή την ιστορία. Απ' τη μια η αναγκαιότητα της ενοποίησης και η προώθηση της ιδέας ενός κοινού πολιτισμού, μιας κοινής ταυτότητας, κι απ' την άλλη διακηρύξεις για τη σημασία της προστασίας των περιφερειακών τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Ενότητα μέσα από τη διαφορά, σύνθεση αντιθέσεων, θα απαντούσε εύκολα κανείς. Βεβαίως, αλλά στην πράξη γινόμαστε μάρτυρες μιας κατάστασης όπου κάποια πράγματα συντίθενται περισσότερο από κάποια άλλα, κάποιες ιστορικές ενότητες είναι πιο ίσες από κάποιες άλλες (ένα χτυπητό παράδειγμα η υπόθεση Ντιροζέλ).

Όλα αυτά κάνουν κάποιους "καχύποπους" να πιστεύουν πως ο απώτερος στόχος δεν είναι όντως η στήριξη και προώθηση της πολυμορφίας και της ετερότητας αλλά η αποδυνάμωση των εθνικών στεγανών και η εξασθένηση της εσωτερικής συνοχής προς διευκόλυνση της διαμόρφωσης μιας Ευρώπης χωρίς σύνορα. Δεδομένου ότι τα πιο ισχυρά σύνορα προς το παρόν είναι τα εθνικά, γίνεται εύκολα κατανοητή η σημασία μιας τέτοιας διαδικασίας. Όμως ξανά η στήριξη των τοπικών περιφερειακών έναντι των "εθνικών" πολιτισμών δεν έρχεται και αυτή σε αντίθεση με το ζητούμενο που είναι έτσι κι αλλιώς μια κοινή χωρίς σημαντικές διαφορές ευρωπαϊκή πολιτισμική ταυτότητα; Τι τέλος πάντως συμβαίνει;

Ανεξάρτητα από τα σενάρια που μπορεί να υποθέσει κανείς θα ευχόμαστε τα πράγματα να είναι όπως εμφανίζονται στις επίσημες διακηρύξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης δηλ. να είναι πραγματική πίστη εκείνων που κινούν τα

νήματα, ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πρέπει να συγκροτηθεί στη βάση μιας σύνθεσης των διαφόρων πολιτισμών που την αποτελούν με σεβασμό στην ετερότητα, τη συγχρονική αλλά και την ιστορική. Όμως, και έτσι να έχουν τα πράγματα, μια βαθύτερη θεώρησή τους γεννά πολλά και θεμελιώδους σημασίας ερωτήματα.

Βαθύτατη θεώρηση νοούμε εκείνη που διεισδύει μέσα από τα πολιτιστικά φαινόμενα στις πολιτισμικές δομές. Αυτές οι πολιτισμικές δομές δεν επιδέχονται εύκολα συνθέσεις αθροιστικού περιεχομένου, και όταν είναι αντιτιθέμενες εύκολα προκαλούν συγκρούσεις. Τι γίνεται λοιπόν με εκείνες τις πολιτισμικές δομές που αποκλίνουν από ή αντιτίθενται στις κυρίαρχες δομές του δυτικού πολιτισμού; Ο σεβασμός τους θα σήμαινε ουσιαστικά αναίρεση της πολιτισμικής σύγκλισης και η ανάδειξή τους νάρκη στα θεμέλια της ενοποίησης. Σ' αυτή τη βάση λαϊκοί πολιτισμοί, όπως ο ελληνικός, που συγκροτήθηκε και άνθισε βασικά σε ιστορικές φάσεις κατά τις οποίες κυριάρχησαν δομές "ανατολικού" τύπου αποτελούν, αν ιδωθούν υπ' αυτό το πρίσμα, αναμφισβήτητο εμπόδιο.

Ωστόσο, δεν προσεγγίζεται υπ' αυτό το πρίσμα και γι' αυτό δεν είναι και τόσο εμπόδιο. Η κυρίαρχη εθνική ιδεολογία και ο επίσημος λεγόμενος αστικός πολιτισμός έκαναν καλά τη δουλειά τους. Η μονιμοποίηση και η μουσειακή αντιμετώπιση της παράδοσης, η επιφανειακή και υποκριτική προσέγγιση του φολκλορισμού, έχουν άριστα προετοιμάσει το έδαφος για μια νέα περίοδο τουριστικής αξιοποίησης στο νέο διεθνή καταμερισμό εργασίας που αναθέτει στη χώρα μας το ρόλο μιας τουριστικής πλάζ.

Σήμερα βρισκόμαστε προφανώς σε

μια κατάσταση προϊούσας ισοπέδωσης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, γεγονός που από μόνο του προκαλεί ανησυχίες για μια γενικότερη πολιτισμική πτώχευση. Αυτό ακριβώς εντείνει τα τελευταία χρόνια τις αγωνίες και τις φωνές για την προστασία της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, των τοπικών παραδόσεων. Και φαίνεται μάλιστα ότι τώρα πια ο φολκλορισμός και τα επιφανειακά συνθήματα επιστροφής στις ρίζες αποδεικνύονται όχι μόνον ανεπαρκή αλλά και ψεύτικα. Γίνεται αντίθετα, όλο και περισσότερη συνείδηση η ανάγκη μιας ουσιαστικής προστασίας, καλλιέργειας και ανάδειξης του λαϊκού πολιτισμού ως μιας πράξης όχι απλής αυτογνωσίας αλλά και επιβίωσης των λαών.

Η Ήπειρος ως περιφέρεια της Ελλάδας, είναι δύο φορές περιφέρεια. Η γνωστή απομόνωση αλλά και οι άλλοι, ίσως πιο ουσιαστικοί, παράγοντες έχουν συντελέσει στη διατήρηση, περισσότερο από ότι στα άλλα διαμερίσματα της χώρας, της πολιτισμικής της φυσιογνωμίας, κάτι που δεν είναι άσχετο και με το γνωστό πνεύμα του ηπειρωτισμού, χάριν του οποίου είμαστε και 'μεις εδώ σήμερα. Το γεγονός αυτό καθιστά την Ήπειρο περιφέρεια που κατεξοχήν πληρεί τις προϋποθέσεις μιας πρότυπης εφαρμογής των πολιτικών διακηρύξεων περισεβασμού, προστασίας και λειτουργικής ανάδειξης των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης.

Ψίγματα αυτού του πολιτισμικού πλούτου της Ηπείρου στη βάση της σύγχρονης ανθρωπογεωγραφίας της θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε για να τεκμηριώσουμε, όσο γίνεται στα δεδομένα πλαίσια του χρόνου, την αξία και τη σημασία του.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Η Ήπειρος ως ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα είναι μια διαχρονική παρουσία στον ελλαδικό χώρο που την καθιστά περιφέρεια με έντονα ιδιαίτερο χρώμα. Παρά τις τομές και τις ρήξεις στην ιστορία αυτού του χώρου έχουν καταγραφεί ορισμένες διάρκειες οι οποίες σε συνάρτηση με φαινόμενα του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου διαμόρφωσαν μια ιστορική δυναμική που συντηρεί και αναπαράγει αιώνες τώρα μιαν ανάλογη συνείδηση. Ο "Ηπειρωτισμός" ως αίσθηση ιδιαίτερης καταγωγής και ένταξης επιβιώνει, στις μέρες μας, ίσως εκεί πιο έντονα, ακόμα και σε χώρες μακρινές όπου έχουν διασκορπιστεί Ηπειρώτες παίρνοντας το δρόμο της μετανάστευσης.

Πρόκειται για μιαν εκδήλωση της συλλογικής συνείδησης, που παραπέμπει στην ιστορική πραγματικότητα της ανθρωπογεωγραφικής και πολιτισμικής ενιαίας οντότητας. Πράγματι, παρά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και τις εναλλαγές που σημειώνονται στο ιστορικό προσκήνιο η Ήπειρος παραμένει το σημείο συλλογικής αναφοράς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και στους ίδιους τους ανθρώπους της όχι με τη διοικητική ή την απλή γεωγραφική έννοια αλλά με το πνεύμα μιας πολιτισμικής κοινότητας.

Πολλοί από εκείνους που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα αυτή προσανατολίστηκαν στη γεωγραφική απομόνωση της περιοχής. Αυτή είναι η επιφανειακή και απλουστευτική εξήγηση αφού και η ίδια η ιδέα της απομόνωσης είναι αναμφισβητήσιμη εάν υπερβαίνοντας τα μορφολογικά χαρακτηριστικά προσεγγίσουμε τις δομικές σχέσεις της τοπικής κοινωνίας και οικονο-

μίας με το ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο της, οικονομικές αλληλεξαρτήσεις, συστήματα μεταφορών και επικοινωνιών, εμπόριο, εποχιακές μετακινήσεις παραγωγικών ομάδων κτλ. Ένα απλό παράδειγμα είναι αρκετό για την υποστήριξη αυτής της θέσης. Η Πίνδος που συνήθως θεωρείται ότι χωρίζει την Ήπειρο από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία από μια άλλη οπτική γωνία την ενώνει: κάτι τέτοιο γίνεται εύκολα αντιληπτό αν σκεφτεί κανείς τους νομάδες κτηνοτρόφους της που ξεχειμάζουν στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.

Μια από τις “μεγάλες διάρκειες” στη νεότερη ιστορία της Ηπείρου είναι και το φαινόμενο της κινητικότητας ενός μέρους του πληθυσμού, κατά κύριο λόγο ανδρικού, το οποίο από μόνο του καθιστά την άποψη περί απομόνωσης προβληματική. Οι γεωμορφολογικές συνθήκες, το οικιστικό μοντέλο και η κοινωνική συγκρότηση του χώρου επιτρέπουν να μιλάμε για δυσπρόσιτους οικισμούς και “κλειστές” κοινότητες, αλλά σε καμιά περίπτωση για ιστορική απομόνωση με την έννοια ότι στερούνται επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Υπάρχει πράγματι μια εξωτερική γεωγραφική απομάκρυνση που οφείλεται σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες (μετακίνηση πληθυσμών προς τα ορεινά λόγω της οθωμανικής κατάκτησης) και ευνοείται από τα γεωγραφικά δεδομένα (ύπαρξη οροσειρών που συγκροτούν έναν ορεινό όγκο αρκετά εκτεταμένο και κατάλληλο για δημιουργία αμυντικών οικισμών), αλλά αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί απομόνωση.

Από τη μια πλευρά λοιπόν έχουμε τη γεωγραφική απομάκρυνση και τον “κλειστό” κοινωνικό χαρακτήρα της οικιστικής μονάδας, που αποτελεί τον κυ-

ρίαρχο τύπο κοινωνικής συγκρότησης, της κοινότητας του χωριού, κατά βάση ορεινή και αγροτοποιμενική, και από την άλλη μια σημαντική κινητικότητα μακρινών αποστάσεων η οποία έχει αφετηρία τα ταξίδια των караβανιών, των εμπόρων και των πλανόδιων τεχνιτών (μαστόρων, ξυλογλυπτών, ζωγράφων κ.ά.) και μεταγενέστερα παίρνει τη μορφή μετανάστευσης εργατικού δυναμικού. Έτσι συγκροτείται μια φαινομενικά αντιφατική πραγματικότητα, “κλειστές” τοπικές κοινότητες σε αμυντικά οικιστικά σχήματα, περιχαρακωμένες μικροκοινωνίες με έντονη εσωτερική κοινωνική συνοχή, σύνολα με αρχαϊκές κοινωνικές δομές και πειθαρχίες αλλά και ταξίδια, επικοινωνίες, επαφές με χώρες μακρινές (Ρουμανία, Αίγυπτο, Μικρασία, Αμερική, Κεντρική και Δυτική Ευρώπη κ.ά.). Εδώ ακριβώς σ’ αυτή την “αντίφαση” και τη διαλεκτική που παράγει κρύβονται πολλά από τα μυστικά της πολυπαικτικής δυναμικής που αναπτύχθηκε ιστορικά στην Ήπειρο.

Μιλάμε για μια μεγάλη χρονική περίοδο κατά την οποία οι Ηπειρώτες, σε ομαδική κατά κανόνα βάση, έχοντας ως ορμητήρια τα χωριά τους εξορμούν σε μια μεγάλη γεωγραφική ακτίνα για να κερδίσουν το ψωμί τους ή σε πολλές περιπτώσεις να πλουτίσουν με την άσκηση συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες παρουσιάζουν και τοπικές εξειδικεύσεις. Τεχνίτες της πέτρας και του ξύλου από τα μαστοροχώρια του Γράμμου και των Τζουμέρκων περιπλανώνται ανά τη Βαλκανική και πέρα απ’ αυτή κατά “μπουλούκια” χτίζοντας και διακοσμώντας δημόσια και ιδιωτικά κτίρια... Έμποροι και επαγγελματίες από το Ζαγόρι γίνονται γνωστοί σε μια μεγάλη περιφέρεια για την έντονη οικονομική

τους δραστηριότητα.

Συρρακιώτες και Καλαρρυτινοί καποτάδες, ασπυργοί, χρυσοχόοι και ραφτάδες δημιουργούν μια μεγάλη παράδοση της οποίας η φήμη φτάνει και στη Δυτική Ευρώπη. Βλάχοι αγωγιάτες οργώνουν κυριολεκτικά τη Βαλκανική με τα γνωστά καραβάνια ασκώντας το μεταγωγικό εμπόριο από το οποίο προκύπτουν αργότερα μεγάλοι εμπορικοί οίκοι και αναδεικνύονται μια πλειάδα εθνικών ευεργετών. Και βεβαίως πριν αναπτυχθεί αυτή η επαγγελματική και εμπορική κινητικότητα υπάρχει εκείνη των νομάδων κτηνοτρόφων, Βλάχων και Σαρακατσάνων, που συνιστά έναν πανάρχαιο τρόπο ζωής προσαρμοσμένο στις γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής. Αυτοί είναι και οι πρώτοι πολιτισμικοί διαμεσολαβητές καθώς κινούνται δύο φορές το χρόνο από τα ορεινά στα πεδινά και τα παράλια.

Φυσικά όλες οι άλλες δραστηριότητες προκύπτουν μέσ' από την αγροτικοποιημένη ιστορική στιγμή δημογραφικής στενότητας και οικονομικού αδιεξόδου που υπαγορεύουν την έξοδο και την τεχνική ειδίκευση για τη βιωσιμότητα της εστιακής ομάδας και της ίδιας της κοινότητας.

Μια οικονομία που στηρίζεται στο συνδυασμό της γεωργοκτηνοτροφικής αφειτηρίας με διάφορες τεχνικές ή άλλες επαγγελματικές δραστηριότητες χαρακτηρίζει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα την ενδοχώρα της Ηπείρου. Είναι μια κατάσταση που δέχεται το τελειωτικό πλήγμα ουσιαστικά στον τελευταίο πόλεμο και τα όσα επακολούθησαν κατά τη διαδικασία της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης και αστικοποίησης. Ωστόσο είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στα πλαίσια του κοινωνικού μετασχηματι-

σμού που γνωρίζει η ελληνική κοινωνία κατά τη μεταπολεμική περίοδο πολλές επαγγελματικές ομάδες με γεωγραφική αναφορά ειδίκευσης απλώς μεταμορφώνονται προσαρμοζόμενες στα νέα οικονομικά δεδομένα. Πίσω από πολλές σύγχρονες εργολαβικές οικοδομικές εταιρίες βρίσκονται ομάδες ατόμων από τα μαστοροχώρια του Γράμμου και των Τζουμέρκων. Η αργυροκοΐα και η χρυσοκοΐα στην αγορά των Γιαννίνων είναι σε μεγάλο βαθμό και σήμερα στα χέρια των Συρρακιωτών και Καλαρρυτινών, ενώ το εμπόριο συνεχίζει να είναι η "αγαπημένη" απασχόληση των Ζαγορησιών και των Βλάχων.

Αγροτική ενδοχώρα όμως δεν νοείται παρά σε σχέση με την παρουσία πόλεων, των εμποροβιοτεχνικών και διοικητικών εκείνων κέντρων που αναπτύσσουν σταδιακά μορφές αστικού βίου. Από την οθωμανική περίοδο η οργάνωση του χώρου βασίζεται σ' ένα σύστημα ιεράρχησης τέτοιων κέντρων γύρω από τα οποία οργανώνεται ο αγροτικός κόσμος. Πρόκειται για μεγάλες πληθυσμιακές οντότητες σε καίρια σημεία του συστήματος μεταφορών, επικοινωνιών, εμπορίου και διοίκησης όπου αναπτύσσονται και ιδιαίτερες μορφές κοινωνικής ζωής και πολιτισμού οι οποίες τις διαφοροποιούν από τον αγροτικό πληθυσμό. Είναι χώροι όπου αναπτύσσεται και εξελίσσεται ο θεσμός του παζαριού που συνδυάζει την εμπορική συναλλαγή με την κοινωνική συνεύρεση και τη διαπολιτισμική επικοινωνία. Σε κάθε παζάρι συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα από την περιφέρεια επιρροής του με βασικό στόχο την ανταλλαγή, που όμως συνεπάγεται ένα γενικότερο πολιτισμικό αντίκτυπο σαν εκείνο που περιγράφουν πολλοί συγγραφείς για τα παζάρια των Γιαν-

νίνων, της Κόνιτσας, της Κορυτσάς κ.ά. Η ίδια η οικιστική δομή τους επηρεάζεται σημαντικά απ' αυτή τη λειτουργία. Το παζάρι είναι συνήθως το κέντρο ζωής της πόλης, χώρος έντονης κοινωνικής κίνησης που συμβάλλει και στη δόμηση του υπόλοιπου οικισμού αφού η οικονομική διαφοροποίηση που συνελεύεται στη βάση των λειτουργιών του παράγει και μια κοινωνική διαστρωμάτωση η οποία μαζί με τις συνολικές κοινωνικές δομές αντικατοπτρίζει και στο δομημένο χώρο. Φαινόμενο άρρηκτα δεμένο με την εμποροβιοτεχνική δραστηριότητα και το παζάρι της πόλης είναι και οι επαγγελματικές συσσωματώσεις, γνωστές ως συντεχνίες.

Αυτές δεν είναι απλά ομάδες οικονομικών συμφερόντων αλλά βασικοί παράγοντες της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής της πόλης. Είναι μια ιστορία που έχει σφραγίσει το προβιομηχανικό αστικό κέντρο. Στα Γιάννινα, σημαντική πόλη αυτής της κατηγορίας, το σωζόμενο και διατηρητέο "ιστορικό κέντρο", η παλιά αγορά, είναι αδιάψευστος μάρτυρας αυτού του παρελθόντος.

Αγροτοποιμενικοί ορεινοί κατά βάσιν λοιπόν πληθυσμιακοί πυρήνες με χαρακτηριστικά αυτοτελών κοινοτήτων οργανώνονται τόσο διοικητικά όσο και οικονομικά σε μίαν ακτίνα γύρω από ορι-

σμένα εμποροβιοτεχνικά και διοικητικά κέντρα δημιουργώντας το φαινόμενο του "αγρο-αστικού συνεχούς" ενός συστήματος αλληλοτροφοδότησης και αλληλοεπηρεασμού μεταξύ των πόλεων και της αγροτικής ενδοχώρας. Κι όλο αυτό το σύστημα, όπως ήδη τονίστηκε, δεν είναι μεμονωμένο αλλά αντίθετα τονώνεται από τις σχέσεις και τις διασυνδέσεις του σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα.

Μιλάμε για μια διατοπική και υπερτοπική επικοινωνία, μια ιστορική διαλεκτική που προωθεί τόσο την οικονομία όσο και την κοινωνία και τον πολιτισμό της περιοχής. Το σημαντικό στοιχείο σ' αυτή την υπόθεση όμως είναι ο τρόπος με τον οποίο συνδιαλέγεται η τοπική κοινωνία με τα κέντρα επιρροής έξω από αυτήν. Ό,τι προέρχεται από εκεί, κοντά ή μακριά, κοσκινίζεται, προσαρμόζεται και μεταπλάθεται με τα κριτήρια του τοπικού πολιτισμού. Οι λαϊκοί δημιουργοί ξέρουν να φέρνουν στα μέτρα της παράδοσης της οποίας είναι φορείς κάθε είδους εισαγωγές και παραγγελίες. Το Ζαγόρι, το Μέτσοβο, τα χωριά της Κόνιτσας, το Συρράκο, οι Καλαρρύτες είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα ακμής του λαϊκού πολιτισμού του ορεινού χώρου και αποτελούν προϊόντα μιας τέτοιας δυναμικής.